

# Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ\*

**Σπύρος Βλαχόπουλος**  
Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το συνταγματικό δίκαιο από τις αρχές του 21ου αιώνα βίωσε διαδοχικές και πρωτόγνωρες κρίσεις. Αρχικά, η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 πίεσε προς την κατεύθυνση δημιουργίας ενός νέου υπέρτερου δικαιώματος, αυτού της ασφάλειας. Τη δεκαετία του 2010 ακολούθησε η οικονομική κρίση. Μια σειρά από νομοθετικές διατάξεις περιόρισαν περιουσιακά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών. Και τέλος, με την έναρξη της νέας δεκαετίας του 2020 το συνταγματικό δίκαιο βρέθηκε αντιμέτωπο με την υγειονομική κρίση του Covid-19. Στο όνομα της προστασίας της ανθρώπινης ζωής και της υγείας, περιορίστηκαν σε πρωτοφανή έκταση μια σειρά από ελευθερίες. Όλες αυτές οι κρίσεις προκάλεσαν κραδασμούς στην αρχή του Κράτους Δικαίου και έθεσαν ένα κεντρικό δίλημμα για το συνταγματικό δίκαιο: Ποιο πρέπει να είναι το πρόταγμα του ερμηνευτή και του εφαρμοστή του Συντάγματος; Σταθερότητα ή προσαρμογή; Ανθεκτικότητα ή μεταβολή;

Η μελέτη πραγματεύεται την αντίδραση του Συμβουλίου της Επικρατείας στους κλυδωνισμούς αυτούς. Μεταξύ άλλων, εξετάζονται τα ακόλουθα ερωτήματα: Ήλεγξε το Συμβούλιο της Επικρατείας τη συνταγματικότητα των μέτρων που λήφθηκαν για την αντιμετώπιση της οικονομικής και της υγειονομικής κρίσης; Υπέβαλε στον έλεγχό του τη συμφωνία ή μη των περιοριστικών μέτρων με την αρχή της αναλογικότητας; Και τέλος και ανεξάρτητα από τις προαναφερθείσες κρίσεις: Πώς αντιμετώπισε το Συμβούλιο της Επικρατείας τα κλασικά προβλήματα της νομιμότητας και προστασίας του πολίτη απέναντι στις παράνομες πράξεις και παραλείψεις της διοίκησης;

\* Η παρούσα συμβολή συνιστά προδημοσίευση μελέτης μου στον Συλλογικό Τόμο της Εταιρείας Διοικητικών Μελετών για τον εορτασμό των 90 χρόνων από την ίδρυσή της.

## ABSTRACT

Since the beginning of the 21st century, constitutional law has experienced successive and unprecedented crises. Initially, the terrorist attack of September 11, 2001 pushed towards the creation of a new overriding right, that of security. The 2010 decade was marked by the financial crisis. A number of legislative provisions restricted property and social rights of citizens. Finally, with the beginning of the new decade of 2020, constitutional law was faced with the health crisis of Covid-19. In the name of protecting human life and health, a number of freedoms have been limited to an unprecedented extent. All these crises shook the principle of the rule of Law and posed a central dilemma for constitutional law: What should be the project of the interpreter and enforcer of the Constitution? Stability or adaptation? Resilience or modification?

The study deals with the reaction of the Greek Council of State to these challenges. Among other things, the following questions are examined: did the Council of State check the constitutionality of the measures taken to address the economic and health crisis? Did it submit to its review whether or not the restrictive measures comply with the principle of proportionality? And regardless of the aforementioned crises: how the Council of State dealt with the classic problems of legality and protection of the citizen against the illegal acts and omissions of the administration?

## I. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΕΩΝ

Το συνταγματικό δίκαιο από τις αρχές του 21ου αιώνα βιώνει διαδοχικές και πρωτόγνωρες, σε ένταση και έκταση, κρίσεις. Καταρχάς, η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 πίεσε προς την κατεύθυνση περιορισμού ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων και, ιδίως, προς τη δημιουργία ενός νέου υπέρτερου δικαιώματος, αυτού της ασφάλειας. Ανέκυψε το ερώτημα μήπως ελευθερίες, όπως η απαγόρευση των βασανιστηρίων, το απόρρητο των επικοινωνιών και το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη, αποτελούν «πολυτέλειες» που αποβαίνουν υπέρ της τρομοκρατίας και εις βάρος της ζωής αθώων πολιτών. Τη δεκαετία του 2010 ακολούθησε η οικονομική κρίση. Μια σειρά από νομοθετικές διατάξεις περιόρισαν περιουσιακά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών. Μέτρα, όπως η περικοπή μισθών και συντάξεων, η επιβολή νέων φόρων και το «κούρεμα» των ομολόγων, έθεσαν νέα ζητήματα συνταγματικότητας σε σχέση με την προστασία της περιουσίας, το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση και την αρχή της ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών. Και τέλος, με την έναρξη της νέας δεκαετίας του 2020 το συνταγματικό δίκαιο βρέθηκε αντιμέτωπο με την υγειονομική κρίση του Covid-19. Στο όνομα της προστασίας της ανθρώπινης ζωής και της υγείας, περιορίστηκαν σε πρωτοφανή έκταση ελευθερίες, όπως της κυκλοφορίας, της συνάθροισης, της θρησκευτικής λατρείας και της επαγγελματικής δραστηριότητας.

Όλες αυτές οι κρίσεις προκάλεσαν κραδασμούς στην αρχή του Κράτους Δικαίου, η οποία κατοχυρώνεται ως θεμελιώδης αρχή του πολιτεύματός μας στο άρθρο 25 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος. Πώς όμως αντέδρασε το Συμβούλιο της Επικρατείας στους κλυδωνισμούς αυτούς; Ήλεγξε τη συνταγματικότητα των μέτρων που λήφθηκαν για την αντιμετώπιση της οικονομικής,

αρχικά, και της υγειονομικής, στη συνέχεια, κρίσης; Υπέβαλε στον έλεγχό του τη συμφωνία ή μη των περιοριστικών μέτρων με την αρχή της αναλογικότητας; Προσαρμόσθηκε στις ιδιαίτερες συνθήκες της οικονομικής και υγειονομικής κρίσης ή, αντίθετα, έμεινε προσηλωμένο σε κάποιες αναλλοίωτες συνταγματικές αρχές; Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά συνδέονται και με το γενικότερο ζήτημα της θεώρησης του συνταγματικού δικαίου σε εποχές κρίσεων. Οι αλληπάλληπες κρίσεις θέτουν ένα κεντρικό δίλημμα για το συνταγματικό δίκαιο: Ποιο πρέπει να είναι το πρόταγμα του ερμηνευτή και του εφαρμοστή του Συντάγματος; Σταθερότητα ή προσαρμογή; Ανθεκτικότητα ή μεταβολή; Έως ποιο βαθμό μπορούν να περιοριστούν οι ατομικές ελευθερίες χάριν της προστασίας της ανθρώπινης ζωής και της αποφυγής του δημοσιονομικού εκτροχιασμού; Και για να μεταβούμε στο πεδίο του οργανωτικού συνταγματικού δικαίου: Μήπως οι κρίσιμες αποφάσεις θα πρέπει να λαμβάνονται από την ταχύτερη εκτελεστική εξουσία και όχι από τη λαϊκή αντιπροσωπεία, όπως διδάσκαμε απροβλημάτιστα μέχρι σήμερα στο συνταγματικό δίκαιο;

## II. ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

1. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας έλαβε υπόψη τις έκτακτες συνθήκες της οικονομικής κρίσης ως ένα σημαντικό κριτήριο για τον προσδιορισμό αόριστων νομικών εννοιών, όπως λ.χ. του δημοσίου συμφέροντος. Επειδή δε η ύπαρξη υπέρτερων λόγων δημοσίου συμφέροντος αποτελεί τον βασικό δικαιολογητικό παράγοντα περιορισμού των περιουσιακών δικαιωμάτων, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η αντιμετώπιση της οξείας δημοσιονομικής κρίσης, ως επιτακτικός λόγος δημοσίου συμφέροντος, οδηγεί στην κατάφαση της συνταγματικότητας νομοθετικών μέτρων που περιορίζουν τα περιουσιακά δικαιώματα των πολιτών. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις είναι τέτοιο το «ερμηνευτικό βάρος» των έκτακτων οικονομικών συνθηκών, ώστε να καταφάσκει η συνταγματικότητα μέτρων μονομερούς επέμβασης του νομοθέτη σε συμβατικές σχέσεις, όπως συνέβη λ.χ. στην περίπτωση της ανταλλαγής των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου (PSI), ακόμα και όταν οι ομολογιούχοι δεν συνήνεσαν οι ίδιοι στην ανταλλαγή των τίτλων τους. Έτσι, το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχθηκε τη συνταγματικότητα των σχετικών νομοθετικών διατάξεων για την ανταλλαγή των ομολόγων με το σκεπτικό ότι «ήδη από το έτος 2010 κατέστη αδύνατη η εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους της Ελληνικής Δημοκρατίας [...] είτε από τα δημόσια έσοδα είτε με νέο δανεισμό από την αγορά δημοσίου χρέους... Συνεπώς, υπό τη δεδομένη μεταβολή των οικονομικών συνθηκών, η οποία αιφνιδίασε και έφερε την Ελληνική Δημοκρατία σε κατάσταση αδυναμίας να εκπληρώνει εμπροθέσμως και στο ακέραιο όλες τις οικονομικές φύσεως υποχρεώσεις, ήτοι προ του κινδύνου της στάσης πληρωμών και της κατάρρευσης της εθνικής οικονομίας, η επιδίωξη, με τις διατάξεις του άρθρου πρώτου του ν. 4050/2012, μιας επαναδιαπραγμάτευσης μέρους του δημοσίου χρέους [ήτοι, του οφειλόμενου στον Ιδιωτικό Τομέα (Private Sector) χρέους] που αναμενόταν να έχει θετική έκβαση, δεν αντιβαίνει στα άρθρα 5 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος και στις αρχές του Συντάγματος, του Ενωσιακού Δικαίου και της ΕΣΔΑ, τις οποίες επικαλούνται οι αιτούντες»<sup>1</sup>.

Το πώς όμως οι έκτακτες οικονομικές συνθήκες αλλάζουν την αντίληψή μας, ακόμα και τη θέση μας για την αντισυνταγματικότητα ορισμένων νομοθετικών διατάξεων, το αντιλαμβάνεται κανείς εάν παρατηρήσει την αλλαγή της νομολογίας ως προς την είσπραξη χρημάτων από το Δημόσιο, η οποία μέχρι πρόσφατα χαρακτηριζόταν, ίσως και κάπως υποτιμητικά, ως «απλό» ταμειακό συμ-

<sup>1</sup> Ολομ ΣτΕ 1116-1117/2014.

φέρον του Δημοσίου. Αποτέλεσμα αυτής της νομολογιακής στάσης ήταν να κρίνονται σε πολλές περιπτώσεις ως αντισυνταγματικές διαφοροποιήσεις υπέρ του Δημοσίου, λ.χ. ως προς το επιτόκιο υπερημερίας και την παραγραφή των απαιτήσεων<sup>2</sup>.

Αυτά όμως «*δια τους ομαλούς καιρούς. Οι οποίοι περιείχαν βεβαιότητες, διασφαλισμένη, αδιατάρακτη ελευθερία του δικαστού, άνεση χρόνου και εν πολλοίς αμεριμνησία για το οικονομικό κόστος αποφάσεων καθώς και μια χαρακτηριστική επικέντρωση στα δικαιώματα και μια χαρακτηριστική επίσης παραμέληση τονισμού των υποχρεώσεων των πολιτών. Ήταν η χαρακτηριστική πολιτική κουλτούρα της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας, απολύτως κυρίαρχη σε όλο το πολιτικό και κοινωνικό φάσμα*»<sup>3</sup>. Μετά την οικονομική κρίση, η είσπραξη χρημάτων από το Δημόσιο χαρακτηρίζεται πλέον στη νομολογία ως «*αποχρών λόγος δημόσιου ή γενικού συμφέροντος*», «*διασφάλιση της δημοσιονομικής ισορροπίας του Κράτους*» και «*εθνικό διακύβευμα*»<sup>4</sup>, που δικαιολογεί τη συνταγματικότητα νομοθετικών μέτρων που μόλις στο πρόσφατο παρελθόν κρίνονταν ως αντισυνταγματικά. Πρόκειται για μια περίπτωση δυναμικής ερμηνείας του Συντάγματος, όπου η οικονομική ανάγκη μεταβάλλει το σημασιολογικό περιεχόμενο του «*δημοσίου συμφέροντος*» και άλλων κρίσιμων συνταγματικών παραμέτρων<sup>5</sup>.

Από εκεί και πέρα, οι περιπτώσεις όπου οι έκτακτες οικονομικές συνθήκες «*χρωματίζουν*» το δημόσιο συμφέρον ως λόγο που δικαιολογεί συνταγματικά τη λήψη μέτρων περιοριστικών της περιουσίας (λ.χ. περικοπές συντάξεων και μισθών, επιβολή φόρων και τελών), είναι πολλές: Στις αποφάσεις του «*Μνημονίου*» (Ολομ ΣτΕ 668/2012 και 1283/2012), οι αιτήσεις ακύρωσης απορρίφθηκαν, μεταξύ άλλων, και με το σκεπτικό ότι δεν ήταν προδήλως απρόσφορα τα επίμαχα μέτρα που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση της οξείας δημοσιονομικής κρίσης, ενώ στην περίπτωση του «*Έκτακτου Ειδικού Τέλους Ηλεκτροδοτούμενων Δομημένων Επιφανειών*» (ΕΕΤΗΔΕ)<sup>6</sup> το Δικαστήριο δέχθηκε τη συνταγματικότητά του επειδή το τέλος αυτό θεσπίσθηκε για την «*αντιμετώπιση της, κατά την εκτίμηση του νομοθέτη, άμεσης ανάγκης καλύψεως προσθέτου δημοσιονομικού ελλείμματος σε περιβάλλον οικονομικής υφέσεως*». Αντίστοιχη επιχειρηματολογία απαντάται και στις ΣτΕ 1620/2011, Ολομ ΣτΕ 2114 και 2115/2014 περί της συνταγματικότητας του ευνοϊκότερου επιτοκίου υπερημερίας υπέρ του Δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, την ίδια χρονική περίοδο που η Ολομ ΣτΕ 2527/2013 απορρίπτει τους λόγους ακύρωσης περί αντίθεσης του τέλους επιτηδεύματος των ελευθέρων επαγγελματιών στο ατομικό δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας (άρθρο 5 παρ. 1 Σ.) επειδή το εν λόγω τέλος «*αποβλέπει στην αύξηση, ενόψει της παρούσης δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας, των κρατικών εσόδων*»<sup>7</sup>.

<sup>2</sup> Βλ. λ.χ. Ολομ ΣτΕ 1663/2009, σύμφωνα με την οποία «*το ταμειακό απλώς συμφέρον του Δημοσίου*» δεν συνιστά λόγο δημοσίου συμφέροντος που να δικαιολογεί το προνομιακό επιτόκιο 6% υπέρ του Δημοσίου.

<sup>3</sup> Σ. Ρίζος, «*Αποχαιρετιστήριο λόγος*», σε *Πρακτικό 163/2015 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας της 5ης Ιουνίου 2015*.

<sup>4</sup> ΣτΕ 1620/2011.

<sup>5</sup> Βλ. αναλυτικά Σ. Βλαχόπουλο, *Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος. Η προσαρμογή του συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες*, σελ. 102 επ., με περαιτέρω παραπομπές στη νομολογία και τη βιβλιογραφία.

<sup>6</sup> Ολομ ΣτΕ 1972/2012.

<sup>7</sup> Υπάρχουν και ειδικότερα πεδία του δημοσίου δικαίου, στα οποία η οικονομική κρίση διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο. Βλ. λ.χ. τη ΣτΕ 4467/2012, η οποία στο πλαίσιο του υπολογισμού της δίκαιης ικανοποίησης λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης σύμφωνα με τα άρθρα 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και 53 επ. του ν. 4055/2012, συνεκτιμά την «*πτώση του βιοτικού επιπέδου στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, η οποία είναι απότοκη του σοβαρότατου κλονισμού της δημοσιονομικής ισορροπίας του ελληνικού Κράτους, λόγω της εκτόξευσης σε πρωτοφανή για την ιστορία των δημοσίων*

2. Παρόλα ταύτα, η οικονομική κρίση δεν γίνεται πάντοτε δεκτή από τη νομολογία ως στοιχείο που δικαιολογεί τη συνταγματικότητα «μνημονιακών» μέτρων. Δεν είναι λίγες οι αποφάσεις εκείνες που δέχονται, λιγότερο ή περισσότερο πανηγυρικά, ότι δεν δικαιολογείται η υποχώρηση συνταγματικών διατάξεων παρά την οξεία δημοσιονομική κρίση<sup>8</sup>. Παρουσιάζει μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι, όπως ακριβώς αόριστες νομικές έννοιες (π.χ. δημόσιο συμφέρον) οδήγησαν τη νομολογία στην κατάφαση της συνταγματικότητας περιοριστικών μέτρων, και πάλι αόριστες νομικές έννοιες (π.χ. αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας) είναι αυτές που στήριξαν την κρίση των δικαστηρίων περί αντισυνταγματικότητας.

Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας υιοθετεί παγίως την εκδοχή της αναλογικής ισότητας και δέχεται ότι η συνταγματική αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 Σ.) παραβιάζεται όχι μόνον όταν ο νομοθέτης μεταχειρίζεται άνισα ουσιαδώς όμοιες καταστάσεις αλλά και όταν μεταχειρίζεται με τον ίδιο τρόπο ουσιαδώς ανόμοιες καταστάσεις. Η «σταθερά» αυτή της νομολογίας δεν εγκαταλείφθηκε ούτε την εποχή της οξείας δημοσιονομικής κρίσης και οδήγησε (σε συνδυασμό με ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις) στην αποδοχή της αντισυνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 4093/2012 που μείωσαν τις αποδοχές (μεταξύ άλλων) των ειδικών μισθολογίων των ενστόλων υπαλλήλων, των πανεπιστημιακών λειτουργών και των ιατρών του ΕΣΥ.

Ειδικότερα, η Ολομ ΣτΕ 2192/2014, αφού τόνισε ότι η «εθνική άμυνα, η δημόσια τάξη και η κρατική ασφάλεια, ειδικότερες εκφάνσεις των οποίων αποτελεί η πρόληψη και η καταστολή του εγκλήματος, ως κατεξοχήν δημόσιες εξουσίες και εκφράσεις κυριαρχίας, αποτελούν αρμοδιότητες αναπόσπαστες από τον πυρήνα της κρατικής εξουσίας», στηρίχθηκε στις απαγορεύσεις και στους περιορισμούς που το ίδιο το Σύνταγμα και οι σύμφωνοι με αυτό νόμοι θέτουν στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενστόλων πολιτών: απαγόρευση της απεργίας και των εκδηλώσεων τους υπέρ ή κατά πολιτικών κομμάτων (άρθρα 23 παρ. 2 και 29 παρ. 3 του Σ.), περιορισμοί

---

οικονομικών της Χώρας επίπεδα του δημοσίου ελλείμματος και του δημοσίου χρέους». Αλλά και σε επίπεδο παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, η νομολογία απορρίπτει αιτήσεις αναστολής εκτέλεσης και λόγω συνδρομής υπέρτερων λόγων δημοσίου συμφέροντος που συνίστανται στην αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης (βλ. λ.χ. ΕΑ ΣτΕ 2/2014 σε σχέση με τη διαθεσιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων και την κατάργηση θέσεων στη δημόσια διοίκηση: «η προσβαλλόμενη απόφαση [...] ως κανονιστικής φύσεως οργανωτικό μέτρο, δεν είναι κατ' αρχήν δεκτική αναστολής εκτέλεσης ... εν όψει και των σκοπών δημοσίου συμφέροντος οι οποίοι θάλπονται με την ανωτέρω διάταξη του άρθρου 90 του ν. 4172/2013 και ανάγονται, κατά την αιτιολογική έκθεση του σχετικού σχεδίου νόμου, στην τήρηση των 'εγγυήσεων ορθολογικότητας και αξιοκρατίας' κατά την εφαρμογή της πολιτικής για την μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης, λαμβανομένης υπ' όψιν και της αναγκαίας προσαρμογής της στη δημοσιονομική συγκυρία»).

Σε επίπεδο δικαστικής προστασίας, η οικονομική κρίση διαδραμάτισε ρόλο και στο πλαίσιο του άρθρου 22 του ν. 4274/2014, το οποίο προσέθεσε στο άρθρο 50 του π.δ. 18/1989 παράγραφο 3β ως εξής: «Σε περίπτωση αιτήσεως ακυρώσεως που στρέφεται κατά διοικητικής πράξεως, το δικαστήριο, σταθμίζοντας τις πραγματικές καταστάσεις που έχουν δημιουργηθεί κατά το χρόνο εφαρμογής της, ιδίως δε υπέρ των καλόπιστων διοικουμένων, καθώς και το δημόσιο συμφέρον, μπορεί να ορίσει ότι τα αποτελέσματα της ακυρώσεως ανατρέχουν σε χρονικό σημείο μεταγενέστερο του χρόνου έναρξης της ισχύος της και σε κάθε περίπτωση προγενέστερο του χρόνου δημοσίευσης της απόφασης». Η διάταξη αυτή εφαρμόστηκε από το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο με ρητή επίκληση της οικονομικής κρίσης και των συνεπειών των αποφάσεών του στα δημοσιονομικά της Χώρας, μετέθεσε σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο τις συνέπειες ορισμένων αποφάσεών του. Βλ. Ολομ ΣτΕ 4741/2014, Ολομ ΣτΕ 4446/2015 και Κ. Γώγο, Ο κατά χρόνον περιορισμός των ακυρωτικών αποτελεσμάτων της δικαστικής απόφασης στην πρόσφατη νομολογία ΣτΕ, ΘΠΔΔ 2015, σελ. 726 επ.

<sup>8</sup> Βλ. λ.χ. την απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας που αφορά την αντισυνταγματικότητα της φορολόγησης του επιδόματος βιβλιοθήκης και συμμετοχής σε συνέδρια των μελών ΔΕΠ των ΑΕΙ (Ολομ ΣτΕ 29/2014).



της κείμενης νομοθεσίας που σχετίζονται με την επαγγελματική ελευθερία, τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι και την ελευθερία της έκφρασης (άρθρα 5 παρ. 1, 11, 12 και 14 παρ. 1 Σ.). Αντιστάθμισμα όλων των ανωτέρω περιορισμών, «των ειδικών συνθηκών εργασίας..., οι οποίες συνεπάγονται αυξημένους κινδύνους για τη ζωή και τη σωματική τους ακεραιότητα, αλλά και αναγνώριση της σημασίας της αποστολής που επιτελούν, αποτελεί η ιδιαίτερη μισθολογική μεταχείρισή τους, την οποία διαχρονικώς τους επιφύλαξε ο κοινός νομοθέτης. Η ευνοϊκή αυτή μεταχείριση δεν είναι ανάλογη με εκείνη των αμέσων πολιτειακών οργάνων του Κράτους [...] αλλά, όσον αφορά τους στρατιωτικούς και τους υπαλλήλους των σωμάτων ασφαλείας, η ευνοϊκή μισθολογική μεταχείρισή τους απορρέει εμμέσως εκ της ιδιαίτερης σημασίας της εκ του Συντάγματος αποστολής τους που δικαιολογεί, εξάλλου, και τις συνταγματικές απαγορεύσεις και τους ειδικούς περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων τους».

Ότι οι έκτακτες δημοσιονομικές συνθήκες δεν μπορούν να δικαιολογήσουν την παραβίαση συνταγματικών διατάξεων επιβεβαιώθηκε και από την Ολομ ΣτΕ 4741/2014 για τις αποδοχές των πανεπιστημιακών λειτουργών, η οποία αξιοποίησε ερμηνευτικά και τις ρυθμίσεις του άρθρου 16 Σ.: Διότι «ναι μεν ο νομοθέτης έχει διακριτική ευχέρεια για την εισαγωγή νέων ρυθμίσεων και ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τη διαμόρφωση των αποδοχών των μελών του Δ.Ε.Π. των Α.Ε.Ι., τα δικαστήρια όμως δύνανται και οφείλουν, χωρίς να υπεισέλθουν στην έρευνα της σκοπιμότητας των επιλογών του, να ερευνήσουν το αμιγώς νομικό ζήτημα, αν ελήφθη υπ' όψιν η ιδιαίτερη μισθολογική μεταχείριση των πανεπιστημιακών λειτουργών, η οποία απορρέει από το άρθρο 16 του Συντάγματος, καθώς και η συνταγματική αρχή της ισότητας, υπό την δεύτερη όψη της, δηλαδή της υποχρέωσης του νομοθέτη να μεταχειρίζεται ανίσως τις άνισες καταστάσεις». Ακολούθησε δε η νομολογία του Δικαστηρίου για την αντισυνταγματικότητα των περικοπών των αποδοχών των ιατρών του ΕΣΥ<sup>9</sup>.

Το δεύτερο «ανάχωμα» του Συντάγματος στο δίκαιο της ανάγκης αποτέλεσε η αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 Σ.). Γιατί ναι μεν σε κρίσιμες δημοσιονομικές συνθήκες μπορούν να ληφθούν δυσμενή για τους πολίτες μέτρα, ο νομοθέτης όμως θα πρέπει να έχει εξετάσει την αναγκαιότητα των μέτρων αυτών και γενικότερα την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας. Με το σκεπτικό αυτό και στο πλαίσιο του άρθρου 22 παρ. 5 Σ., η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας δέχθηκε την αντισυνταγματικότητα της περικοπής των συντάξεων λόγω έλλειψης ειδικής μελέτης που να τεκμηριώνει την πλήρωση των ως άνω συνταγματικών επιταγών: Ειδικότερα, ακόμη και σε έκτακτες και εξαιρετικές δημοσιονομικές συνθήκες, «η δυνατότητα του νομοθέτη να περικόπτει τις ασφαλιστικές παροχές δεν είναι απεριόριστη, αλλά οριοθετείται κατά πρώτον από τις αρχές της κοινωνικής αλληλεγγύης (άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος) και της ισότητας στα δημόσια βάρη (άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος), οι οποίες επιτάσσουν να κατανέμεται εξ ίσου το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής μεταξύ όλων των πολιτών, καθώς και από την αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος), σύμφωνα με την οποία το συγκεκριμένο μέτρο πρέπει να είναι πράγματι πρόσφορο και αναγκαίο για την αντιμετώπιση του προβλήματος [...] Σε κάθε δε περίπτωση, η περικοπή των συντάξεων δεν μπορεί να παραβιάζει αυτό που αποτελεί, κατά τα ανωτέρω, τον συνταγματικό πυρήνα του κοινωνικοασφαλιστικού δικαιώματος [...] Προκειμένου, εξ άλλου, να ανταποκριθεί στις εν λόγω δεσμεύσεις του και να μην υπερβεί τα όρια που χαράσσει το Σύνταγμα, ο νομοθέτης [...] οφείλει [...] να έχει προβεί σε ειδική, εμπεριστατωμένη και επιστημονικά τεκμηρι-

<sup>9</sup> Ολομ ΣτΕ 431/2018.

ωμένη μελέτη, από την οποία να προκύπτει αφ' ενός μεν ότι τα συγκεκριμένα μέτρα είναι πράγματι πρόσφορα αλλά και αναγκαία...»<sup>10</sup>.

Πάντως, η πιο «πανηγυρικά» διατυπωμένη θέση περί ισχύος του Συντάγματος σε έκτακτες οικονομικές συνθήκες, απαντάται στην Ολομ ΣτΕ 3354/2013 που έκρινε ως αντισυνταγματικό το μέτρο της προσυνταξιοδοτικής διαθεσιμότητας (εφεδρείας) των δημοσίων υπαλλήλων σύμφωνα με το άρθρο 33 του ν. 4024/2011. Παρόλο που η αιτιολογική έκθεση του νόμου επιχειρούσε να θεμελιώσει το εν λόγω μέτρο ως αναγκαίο για την υπέρβαση της οικονομικής κρίσης, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε ότι δημοσιονομικοί λόγοι «μπορεί να αποτελέσουν κριτήριο των επιλογών του νομοθέτη για τον ανακαθορισμό των λειτουργιών του Κράτους και την διοικητική αναδιοργάνωσή του, ωστόσο οι σχετικές ρυθμίσεις πρέπει [...] να εισάγονται με τήρηση των συνταγματικών αρχών» περί ορθολογικής, αποτελεσματικής και διαρκούς λειτουργίας της διοίκησης και επιπλέον να εναρμονίζονται με τις συνταγματικές εγγυήσεις υπέρ των δημοσίων υπαλλήλων που τάσσονται στο άρθρο 103 Σ.<sup>11</sup>.

### III. ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

1. Τα πράγματα δεν ήταν το ίδιο απλά όσον αφορά τον δικαστικό έλεγχο των μέτρων που λήφθηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας, όπως λ.χ. την απαγόρευση ή τον περιορισμό άσκησης ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων (θρησκευτικής λατρείας, συνάθροισης, κίνησης), τον υποχρεωτικό εμβολιασμό ορισμένων κατηγοριών πληθυσμού, την απομόνωση όσων έρχονταν από το εξωτερικό, την υποχρεωτική χρήση μάσκας κ.λπ. Η δυσκολία έχει ως αφετηρία το γεγονός ότι τα μέτρα αυτά ήταν περιορισμένης χρονικής ισχύος, με αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις να έχει παρέλθει η ισχύς τους κατά τον χρόνο συζήτησης της αίτησης ακύρωσης και συνακόλουθα να τίθεται ζήτημα κατάργησης δίκης. Υπό τα δεδομένα αυτά, είναι προφανές ότι αυξήθηκε η σημασία της προσωρινής δικαστικής προστασίας (αίτηση αναστολής εκτέλεσης), η οποία, κατ' ουσίαν, κατέστη σημαντικότερη από την οριστική δικαστική προστασία (αίτηση ακύρωσης).

Στο πλαίσιο αυτό, κατέστησαν για μια ακόμη φορά σαφείς οι παθογένειες του συστήματος παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας στη Χώρα μας: Σε πολλές κατηγορίες υποθέσεων το δημόσιο συμφέρον (που επικαλείται «μηχανιστικά» και σχεδόν πάντοτε το Δημόσιο) αποτελεί συνήθη λόγο απόρριψης της αίτησης αναστολής εκτέλεσης. Και εάν αυτό ισχύει για κατηγορίες υποθέσεων όπως αυτές που αφορούν την υπηρεσιακή κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων, αντιλαμβάνεται κάποιος τη βαρύτητα που διαδραματίζει το δημόσιο συμφέρον ως λόγος απόρριψης της αίτησης αναστολής εκτέλεσης στις υποθέσεις που αφορούν τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας του κορωνοϊού. Και ναι μεν το άρθρο 52 του π.δ. 18/1989 προβλέπει ως λόγο αναστολής εκτέλεσης την πρόδηλη βασιμότητα της αίτησης ακύρωσης, είναι όμως γνωστό σε όλους ότι η πρόδηλη βασιμότητα του κύριου ένδικου βοηθήματος ως λόγος αποδοχής της αίτησης αναστολής εκτέλεσης έχει περιπέσει σε αχρησία, αφού –κατά τη νομολογία και όχι κατά το π.δ. 18/1989– η αποδοχή της πρόδηλης βασιμότητας αποκλείεται στις περιπτώσεις που απαι-

<sup>10</sup> Ολομ ΣτΕ 2288/2015. Όμοιες και οι Ολομ ΣτΕ 2287, 2290/2015.

<sup>11</sup> Για όλα τα ανωτέρω, βλ. Σ. Βλαχόπουλο, «Το Δίκαιο της ανάγκης τότε και σήμερα. Η έννομη τάξη απέναντι στις πολιτειακές και οικονομικές κρίσεις», σε Α.-Ι. Μεταξάς, *Το Δίκαιο της ανάγκης και η διάσταση της νομολογίας Συμβουλίου της Επικρατείας και Αρείου Πάγου*, 2017, σελ. 25 επ.

τείται έρευνα του πραγματικού της υπόθεσης και επιτρέπεται μόνο όταν υπάρχει για το συγκεκριμένο ζήτημα νομολογία της Ολομέλειας ή πάγια νομολογία των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας<sup>12</sup>.

2. Πράγματι, όλες οι αιτήσεις αναστολής εκτέλεσης κατά πράξεων, που περιόριζαν ατομικές ελευθερίες την εποχή της πανδημίας, απορρίφθηκαν από το Συμβούλιο της Επικρατείας προεχόντως με επίκληση υπέρτερων λόγων δημοσίου συμφέροντος. Έτσι, απορρίφθηκαν οι αιτήσεις αναστολής εκτέλεσης που αφορούσαν τον υποχρεωτικό εμβολιασμό των υπηρετούντων στην ΕΜΑΚ<sup>13</sup> και στις δομές υγείας<sup>14</sup>, τις απαγορεύσεις και τους περιορισμούς για την άσκηση της θρησκευτικής λατρείας<sup>15</sup> και την απαγόρευση των συγκεντρώσεων την επέτειο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου<sup>16</sup>. Περαιτέρω και όσον αφορά την οριστική δικαστική προστασία, η λήξη ισχύος των περιοριστικών μέτρων οδήγησε στην κατάργηση της δίκης στις περιπτώσεις της αρχικής απόλυτης απαγόρευσης των θρησκευτικών συναθροίσεων<sup>17</sup> και του υποχρεωτικού κατ' οίκον περιορισμού για επτά ημέρες των προσώπων που εισέρχονται στην Ελλάδα από το εξωτερικό<sup>18</sup>. Υπήρξαν πάντως και περιπτώσεις όπου δεν καταργήθηκε η δίκη επί του κύριου ενδίκου βοηθήματος και το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε και απέρριψε επί της ουσίας τις ασκηθείσες αιτήσεις ακύρωσης. Ειδικότερα, το Δικαστήριο απέρριψε ως αβάσιμες τις αιτήσεις ακύρωσης που στρέφονταν κατά της υποχρεωτικής χρήσης μη ιατρικής μάσκας και των περιορισμών στην μετακίνηση και τις συναθροίσεις των πολιτών<sup>19</sup>, κατά του υποχρεωτικού εμβολιασμού των υπηρετούντων στην ΕΜΑΚ<sup>20</sup> και κατά της επιβολής προστίμου εκατό ευρώ μηνιαίως στους μη εμβολιασθέντες άνω των εξήντα ετών<sup>21</sup>.

Πάντως, η περιορισμένη χρονική ισχύς των περιοριστικών μέτρων κατά της πανδημίας φαίνεται ότι οδήγησε σε προβληματισμούς και γόνιμες διεργασίες, όσον αφορά το σύστημα παροχής έννομης προστασίας από τη διοικητική δικαιοσύνη. Με δεδομένο λ.χ. ότι η αντιμετώπιση της πανδημίας αποτελεί εξ ορισμού λόγο δημοσίου συμφέροντος και με δεδομένη επίσης την περιορισμένη χρονική ισχύ των επίδικων μέτρων, κατέστη φανερό ότι η προαναφερθείσα, εξαιρετικά επιφυλακτική νομολογία ως προς την πρόδηλη βασιμότητα της αίτησης ακύρωσης ως λόγος χορήγησης αναστολής οδηγεί ενίοτε σε ανεπιεική αποτελέσματα. Ευλόγως λοιπόν το Συμβούλιο της Επικρατείας σε κάποιες περιπτώσεις δεν περιορίσθηκε στην κλασική διατύπωση (ότι η αποδοχή της πρόδηλης βασιμότητας προϋποθέτει πάγια νομολογία ή απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας), αλλά εξέτασε και τους λόγους ακύρωσης και έκρινε γιατί ο καθένας από τους λόγους αυτούς δεν παρίσταται ως προδήλως βάσιμος<sup>22</sup>. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να θεωρηθεί, έστω και για κάποιες περιπτώσεις, απόκλιση από την έως τώρα «μηχανιστική» προσέγγιση της νομολογίας,

<sup>12</sup> Βλ. λ.χ. ΕΑ ΣτΕ 244-245/2021.

<sup>13</sup> ΕΑ ΣτΕ 133/2021.

<sup>14</sup> ΕΑ ΣτΕ 250-252/2021, 8-12/2022.

<sup>15</sup> ΕΑ ΣτΕ 49,60/2020, 1-3/2021.

<sup>16</sup> ΕΑ ΣτΕ 263/2020.

<sup>17</sup> ΣτΕ 1294/2020.

<sup>18</sup> Ολομ ΣτΕ 665/2021.

<sup>19</sup> Ολομ ΣτΕ 1147/2022.

<sup>20</sup> Ολομ ΣτΕ 1400/2022.

<sup>21</sup> Βλ. την από 27-6-2022 ανακοίνωση του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας στο [www.adjustice.gr](http://www.adjustice.gr).

<sup>22</sup> ΕΑ ΣτΕ 133/2021.



σύμφωνα με την οποία δεν εξετάζεται το προδήλως βάσιμο όταν δεν υπάρχει νομολογιακό προηγούμενο και η εξέταση προϋποθέτει έρευνα του φακέλου της υπόθεσης. Αλλά και πέρα από αυτό: Η απόρριψη της αίτησης αναστολής εκτέλεσης κατά της απαγόρευσης των συγκεντρώσεων στην επέτειο του Πολυτεχνείου που καθιστά αυτονοήτως άνευ αντικειμένου την αίτηση ακύρωσης, θα έπρεπε ίσως να μας οδηγήσει σε προβληματισμούς όσον αφορά την αναγκαιότητα εισαγωγής ενός ενιαίου ένδικου βοηθήματος που να συνδυάζει στοιχεία προσωρινής και οριστικής δικαστικής προστασίας, όπως έχει ήδη συμβεί στις διαδικασίες ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων<sup>23</sup>. Με άλλες λέξεις, η νομολογιακή αντιμετώπιση των μέτρων κατά της πανδημίας αποτελεί μια καλή αφορμή για την επαναξιολόγηση των μηχανισμών της διοικητικής δικονομίας, με έναν τρόπο που να ανταποκρίνεται τόσο στην πολυπλοκότητα της σύγχρονης ρυθμιστέας ύλης όσο και στη συνταγματική επιταγή παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 Σ.).

#### IV. Η ΕΓΓΥΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

Εκτός όμως από τις κρίσεις, υπάρχουν και τα προβλήματα της καθημερινότητας και η προστασία του πολίτη απέναντι στις παράνομες πράξεις και παραλείψεις της διοίκησης. Και εκεί το Συμβούλιο της Επικρατείας αναδείχθηκε, για μια ακόμη φορά, εγγυητής του Κράτους Δικαίου. Οι αποφάσεις που πιστοποιούν τη διαπίστωση αυτή είναι πολλές. Ενδεικτικά και μόνον από τη νομολογία της τελευταίας τριετίας:

Σε σχέση με την «καταστατική αρχή του Πολιτεύματός μας»<sup>24</sup>, την αρχή της ανθρώπινης αξίας (άρθρο 2 παρ. 1 Σ.), το Δικαστήριο δέχθηκε την αντισυνταγματικότητα της στέρησης της σύνταξης λόγω ποινικής καταδίκης, με ένα θεμελιωμένο σκεπτικό που αξιοποιεί ερμηνευτικά και την αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 Σ.) και το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση<sup>25</sup>. Η εγγυητική λειτουργία του Συμβουλίου της Επικρατείας ως προς την τήρηση των ατομικών δικαιωμάτων είναι εμφανής και σε άλλες περιπτώσεις. Σε σχέση λ.χ. με την ελεύθερη είσοδο και έξοδο από την Ελλάδα (άρθρο 5 παρ. 4 Σ.), το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η διοίκηση υποχρεούται να χορηγήσει διαβατήριο στον πολίτη όταν με διάταξη του Ανακριτή έχει αρθεί ο περιοριστικός όρος της απαγόρευσης εξόδου από τη Χώρα<sup>26</sup>, όπως επίσης και ότι δεν επιτρέπεται η μη έκδοση ή η αφαίρεση διαβατηρίου όταν έχει παρέλθει το στάδιο της απολογίας του κατηγορουμένου χωρίς να του επιβληθεί το μέτρο της απαγόρευσης εξόδου από την Ελλάδα<sup>27</sup>.

Το Κράτος Δικαίου δεν νοσηματοδοτείται όμως μόνον από τα κλασικά ατομικά δικαιώματα. Εμπλουτίζεται και από τα κοινωνικά δικαιώματα, όπως προκύπτει και από την αναφορά του συνταγματικού κειμένου στην αρχή του «κοινωνικού κράτους δικαίου» (άρθρο 25 παρ. 1 Σ.). Στο πλαίσιο αυτό ξεχωρίζουν αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, όπως αυτή που δέχθηκε την αντισυνταγματικότητα της κατάργησης του ειδικού τιμολογίου ρεύματος για τις πολύτεκνες οικογένειες<sup>28</sup>. Και βεβαίως Κράτος Δικαίου δεν μπορεί να είναι ένα Κράτος που δεν σέβεται την

<sup>23</sup> Βλ. άρθρο 372 του ν. 4412/2016.

<sup>24</sup> Ολομ ΑΠ 40/1998.

<sup>25</sup> Ολομ ΣτΕ 996/2022.

<sup>26</sup> ΣτΕ 357/2020.

<sup>27</sup> ΣτΕ 1393/2021.

<sup>28</sup> Ολομ ΣτΕ 430/2022.

αρχή της ισότητας και μεταχειρίζεται τους πολίτες του με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τις θρησκευτικές, πολιτικές, φιλοσοφικές κ.λπ. πεποιθήσεις τους. Στο πλαίσιο αυτό, ξεχωρίζουν αποφάσεις, όπως αυτές που καταφάσκουν τη νομιμότητα του Κέντρου Αποτέφρωσης νεκρών στον Ελαιώνα<sup>29</sup> ή δέχονται ότι η απαλλαγή των ιερών ναών από τον φόρο μεταβίβασης ακινήτων δεν ισχύει μόνο για την Εκκλησία της Ελλάδος αλλά για κάθε γνωστή θρησκεία<sup>30</sup>. Η αντίληψη αυτή του Δικαστηρίου περί ισότητας δεν είναι ισοπεδωτική. Η παρεμπόδιση απόφαση για την ανάρτηση της εικόνας του Ιησού στην αίθουσα συνεδριάσεων του Δικαστηρίου απέδειξε ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας γνωρίζει να κινείται με επιτυχία ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα με απώτατο όριο τον σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων<sup>31</sup>.

Ο «διάβολος» όμως και στη νομολογία «κρύβεται στις λεπτομέρειες», ιδίως όταν παρεμβάλλεται και η τεχνολογία. Και στις περιπτώσεις αυτές το Συμβούλιο της Επικρατείας παρεμβαίνει συχνά με έναν «διορθωτικό» τρόπο, προκειμένου να αμβλυθούν οι ανεπιεικείς συνέπειες από την άκαμπτη εφαρμογή νομοθετικών διατάξεων που θα περιόριζε υπέρμετρα την άσκηση ατομικών δικαιωμάτων. Έτσι και ερμηνεύοντας το άρθρο 3 παρ. 2 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας που απαγορεύει την ανάκληση της παραίτησης, το Δικαστήριο προσήρμοσε τη διάταξη αυτή στις ιδιαίτερες περιστάσεις της εφαρμογής πληροφοριακού συστήματος για την επιλογή και εξέλιξη μελών ΔΕΠ των Πανεπιστημίων<sup>32</sup>.

## V. Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ

Σημαίνουν όλα τα ανωτέρω ότι δεν εξακολουθούν να υφίστανται προβλήματα; Η απάντηση είναι βεβαίως αρνητική. Ιδίως σε σχέση με το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 Σ.), μπορεί κάποιος να διακρίνει ακόμη, έστω και σποραδικά, τάσεις τυπολατρικών προσεγγίσεων. Οι τάσεις αυτές, όπως λ.χ. στο θέμα των υπερβολικά αυστηρών απαιτήσεων για την παραδεκτή προβολή λόγων αναίρεσης<sup>33</sup>, δεν συμβαδίζουν με τη γενικότερη φυσιολογία του Δικαστη-

<sup>29</sup> Ολομ ΣτΕ 707-708/2020.

<sup>30</sup> ΣτΕ 1766/2021.

<sup>31</sup> Ολομ ΣτΕ 71/2019 (παρεμπόδιση απόφαση): «Επειδή, η περιεχόμενη στο άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος αναφορά ότι «επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού» αποτελεί διαπίστωση του πραγματικού γεγονότος ότι την θρησκεία αυτήν πρεσβεύει η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού, ενώ δεν στερείται η αναφορά αυτή και ορισμένων κανονιστικών συνεπειών, όπως είναι η καθιέρωση χριστιανικών εορτών ως υποχρεωτικών αργιών σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα (πρβλ. ΣτΕ Ολομ. 660, 926/2018, 100/2017). Τέτοια ημέρα υποχρεωτικής αργίας έχει θεσπισθεί και για τις δικαστικές υπηρεσίες και τα δικαστήρια ολόκληρης της χώρας, συγκεκριμένα δε έχει ορισθεί ως ημέρα της Δικαιοσύνης και ως ημέρα υποχρεωτικής αργίας η 3η Οκτωβρίου, κατά την οποία εορτάζεται η μνήμη του Αγίου Διονυσίου Αρεοπαγίτου (άρθρο 25 του ν.1941/1991, Α΄ 41). Στο πλαίσιο αυτό, ακολουθούνται εθμικά ορισμένες πρακτικές σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση. Πράγματι, ήδη από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους, αναρτώνται θρησκευτικές εικόνες ή σύμβολα στις αίθουσες των δικαστηρίων, όπως και σε άλλα δημόσια κτίρια (λ.χ. στις αίθουσες των σχολείων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πρβλ. ΕΔΔΑ Μειζ. Συνθ. Lautsi και λοιποί κατά Ιταλίας της 18ης Μαρτίου 2011, 30814/06), η πρακτική δε αυτή ακολουθείται παγίως και κατά τρόπο ομοιόμορφο από όλα τα δικαστήρια».

<sup>32</sup> ΣτΕ 497/2021.

<sup>33</sup> Βλ. λ.χ. ΣτΕ 924/2021: «Υπό το φως της γενικής αυτής αρχής [ότι η δήλωση βουλήσεως δεν πρέπει να πάσχει από πλάνη] είναι ερμηνευτέα και η διάταξη του άρθρου 3 παρ. 2 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία ανάκληση παραίτησης από αίτηση του ενδιαφερομένου για την έκδοση διοικητικής πράξης δεν μπορεί να γίνει. Η διάταξη, δηλαδή, αυτή προϋποθέτει έγκυρη και απαλλαγμένη ελαττωμάτων δήλωση βούλησης του παραιτηθέντος και ουδόλως αποκλείει την ανάκληση της παραίτησης, στην περίπτωση που αυτή έλαβε χώρα υπό καθεστώς συγγνωστής πλάνης [...]

ρίου που δεν διστάζει να αντιμετωπίζει στην ουσία δύσκολες υποθέσεις και να διευκολύνει την άσκηση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, με χαρακτηριστικότερα ίσως παραδείγματα τη διεύρυνση της έννοιας του εννόμου συμφέροντος και την ερμηνεία των δικογράφων για τη συναγωγή βάσιμων λόγων ακύρωσης.

Δεν θα πρέπει όμως να μεμψιμοιρούμε. Θα πρέπει να βλέπουμε τη συνολική εικόνα και αυτή είναι αναμφισβήτητα θετική. Όποιος έρχεται στα ακροατήρια αυτού του Δικαστηρίου, όποιος περπατάει στους διαδρόμους αυτού του Δικαστηρίου και όποιος συνομιλεί με τους λειτουργούς αυτού του Δικαστηρίου, γνωρίζει πολύ καλά ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας ήταν, είναι και θα συνεχίσει να είναι ο εγγυητής του Κράτους Δικαίου στην Ελλάδα. □

---

*Η υποβολή υποψηφιότητας με τη χρήση του πληροφοριακού αυτού συστήματος [ΑΠΕΛΛΑ] εμπεριέχει τη σχετική δήλωση βούλησης του υποψηφίου [...] Κατά την υποβολή των ηλεκτρονικών αυτών δηλώσεων [...] ενδέχεται να εμφιλοχωρήσει – ευχερέστερα από ό,τι στις έγγραφες δηλώσεις που υποβάλλονται ενώπιον των δημοσίων αρχών – διάσταση ανάμεσα στο περιεχόμενο της εξωτερικευμένης μέσω του πληροφοριακού συστήματος δήλωσης βούλησης προς την αληθινή βούλησή τους, η οποία μπορεί να οφείλεται [...] σε μη επαρκή δεδομένα του ίδιου του συστήματος, ιδίως στις περιπτώσεις που η Διοίκηση παραλείπει ουσιώδεις υποχρεώσεις της, απορρέουσες από την αρχή της χρηστής διοίκησης, στον τομέα της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Οι υποχρεώσεις αυτές συνίστανται κατ' αρχήν στην πρόσδοση στα πληροφοριακά αυτά συστήματα της μεγαλύτερης, κατά το δυνατόν, "αντιληπτικότητας, χρηστικότητας, κατανοησιμότητας και στιβαρότητας"». Εξάλλου, «... πρέπει ιδίως να εξασφαλίζεται ότι οι χρήστες έχουν πρόσβαση σε επαρκείς οδηγίες χρήσης των συστημάτων αυτών, ότι καθίσταται σαφής και αναγνωρίσιμη προς αυτούς η νομική δεσμευτικότητα των ηλεκτρονικών δηλώσεών τους και ότι τους παρέχεται ευκρινώς η δυνατότητα επιβεβαίωσης οποιασδήποτε επιλογής που συνεπάγεται έννομες συνέπειες. Ενόψει των ανωτέρω, εφόσον η διάσταση της εξωτερικευμένης, μέσω του πληροφοριακού συστήματος, δήλωσης βούλησης προς την αληθινή βούληση του υποψηφίου οφείλεται σε πλάνη, παρέχεται ..., η δυνατότητα του προσώπου να ανακαλέσει την ηλεκτρονική δήλωσή του».*